

О'ZBEKISTONDA NORASMIY BANDLARNI RASMIYLASHTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

*Husainova Mahliyo Akmalovna
O'zbekiston Respublikasi
Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi*

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekistonda norasmiy bandlikni rasmiylashtirish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Norasmiy bandlikning kelib chiqish sabablari, uning iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlari hamda mehnat bozoriga ta'siri yoritib beriladi. Shuningdek, norasmiy band aholini rasmiy mehnat munosabatlariga jalb etish bo'yicha amaldagi davlat siyosati, institutsional mexanizmlar va huquqiy asoslar ko'rib chiqiladi. Maqolada xorijiy tajriba asosida O'zbekistonda norasmiy bandlikni qisqartirish va bandlikni rasmiylashtirish samaradorligini oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: norasmiy bandlik, rasmiy bandlik, mehnat bozori, bandlik siyosati, mehnat munosabatlari, aholini ish bilan ta'minlash, iqtisodiy rivojlanish.

Abstract

This article analyzes the issues of improving mechanisms for formalizing informal employment in Uzbekistan. The main causes of informal employment, its economic and social consequences, and its impact on the labor market are examined. The study also reviews the current state policy, institutional mechanisms, and legal framework aimed at attracting informally employed individuals into formal labor relations. Based on international experience, the article proposes recommendations to reduce informal employment and enhance the effectiveness of employment formalization in Uzbekistan.

Keywords: informal employment, formal employment, labor market, employment policy, labor relations, workforce participation, economic development.

Kirish

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida bandlikni ta’minlash va mehnat munosabatlarini rasmiylashtirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatda iqtisodiy faol aholi soni 2024-yil holatiga ko‘ra 15,2 mln kishini tashkil etib, shundan rasmiy band aholi 9,1 mln nafarni, norasmiy band aholi esa qariyb 6,1 mln nafarni tashkil etmoqda. Bu esa umumiy band aholining taxminan 40 foizi norasmiy sektorda faoliyat yuritayotganini ko‘rsatadi. Norasmiy bandlikning yuqori ulushi aholi daromadlarining barqaror emasligi, ijtimoiy himoya tizimidan chetda qolish, pensiya va sug‘urta huquqlarining shakllanmasligi kabi salbiy oqibatlarni keltirib chiqarmoqda. Xususan, norasmiy band aholining 70 foizdan ortig‘i ijtimoiy sug‘urta tizimiga jalb etilmagan bo‘lib, bu holat uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy xavflarni yuzaga keltirmoqda.

So‘nggi yillarda norasmiy bandlikni qisqartirish va uni rasmiylashtirish bo‘yicha tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2020–2024-yillar davomida o‘zini o‘zi band qilgan shaxslar soni 500 ming nafardan 4 mln nafardan oshdi. Natijada, mehnat munosabatlarini qonuniylashtirish orqali soliq tushumlari hajmi sezilarli darajada oshib, ijtimoiy jamg‘armalarga yo‘naltirilayotgan mablag‘lar barqarorlashdi. Shu bilan birga, amaldagi mexanizmlarning yetarli darajada samarali emasligi, hududlar kesimida norasmiy bandlik darajasining yuqoriligi hamda ayrim tarmoqlarda rasmiy mehnat munosabatlariga o‘tishning murakkabligi ushbu sohada chuqur ilmiy tahlil va takomillashtirilgan yondashuvlarni talab etadi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **2022-yil 28-yanvardagi PF–60-sonli Farmoni** bilan tasdiqlangan “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da aholi bandligini ta’minlash, norasmiy bandlikni qisqartirish va mehnat munosabatlarini rasmiylashtirish ustuvor vazifalar qatoriga kiritilgan. Mazkur Farmonning “Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla” yo‘nalishi doirasida mehnat bozorini rivojlantirish va rasmiy bandlik ulushini oshirish bo‘yicha aniq maqsadli ko‘rsatkichlar belgilangan. Farmonga muvofiq, 2026-yilga qadar rasmiy band aholi ulushini kamida **60 foizga yetkazish**, norasmiy bandlik

darajasini esa **35 foizdan pastga tushirish** vazifasi belgilandi. Ushbu maqsadlarga erishish uchun har yili o'rtacha **500–600 mingta yangi rasmiy ish o'rni** yaratish, o'zini o'zi band qilgan shaxslarni qonuniy mehnat faoliyatiga jalb etish hamda yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish choralari ko'zda tutilgan.

Bundan tashqari, Farmon asosida aholini ish bilan ta'minlashning yangi mexanizmlari joriy etilib, xususan, “mahallabay ishlash” tizimi orqali 2023–2024-yillarda **3 mln nafardan ortiq fuqaro** doimiy va mavsumiy ish bilan ta'minlandi. Natijada, rasmiy mehnat munosabatlariga jalb etilgan shaxslar soni sezilarli darajada oshib, ijtimoiy sug'urta tizimiga qamrov kengaydi. Farmonda belgilangan vazifalarning ijrosi doirasida norasmiy bandlik yuqori bo'lgan sohalarda — qurilish, savdo, xizmat ko'rsatish va qishloq xo'jaligida mehnat munosabatlarini soddalashtirilgan tartibda rasmiylashtirish mexanizmlari joriy qilindi. Xususan, o'zini o'zi band qilgan shaxslar uchun ro'yxatdan o'tish tartibi yengillashtirilib, 2024-yil yakuniga kelib ularning soni **4,2 mln nafarga** yetdi. Shu jihatdan, norasmiy bandlikni rasmiylashtirish mexanizmlarini yanada takomillashtirish, ularni zamonaviy iqtisodiy sharoitlarga moslashtirish hamda farmon va qarorlarda belgilangan vazifalarning samarali ijrosini ta'minlash ilmiy-amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot aynan ushbu masalalarni chuqur tahlil qilishga qaratilgan.

1-jadval

2021–2025-yillarda O'zbekistonda bandlik holati ko'rsatkichlari

Yillar	Iqtisodiy faol aholi (mln kishi)	Rasmiy band aholi (mln kishi)	Norasmiy band aholi (mln kishi)	Norasmiy bandlik ulushi (%)
2021	14,8	8,5	6,3	42,6
2022	15,0	8,8	6,2	41,3
2023	15,1	9,0	6,1	40,4
2024	15,2	9,1	6,1	40,1
2025*	15,3	9,4	5,9	38,6

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2021–2025-yillar davomida O'zbekistonda iqtisodiy faol aholi soni barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lib, 14,8 mln kishidan 15,3 mln kishigacha yetgan. Bu holat demografik o'sish hamda mehnat bozoriga kirib kelayotgan yangi ishchi kuchi oqimi bilan izohlanadi.

Mazkur davrda rasmiy band aholi soni 8,5 mln nafardan 9,4 mln nafargacha oshgan bo'lib, bu mehnat munosabatlarini rasmiylashtirishga qaratilgan davlat siyosatining izchil amalga oshirilayotganini ko'rsatadi. Xususan, o'zini o'zi band qilgan shaxslarni ro'yxatga olish va elektron mehnat shartnomalarini joriy etish rasmiy bandlikning kengayishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

Shu bilan birga, norasmiy band aholi soni 2021-yildagi 6,3 mln nafardan 2025-yilda 5,9 mln nafargacha kamaygan. Natijada, norasmiy bandlik ulushi 42,6 foizdan 38,6 foizgacha qisqargan bo'lib, bu norasmiy sektorni qisqartirish va mehnat munosabatlarini qonuniylashtirish borasida amalga oshirilgan islohotlarning samaradorligini aks ettiradi.

Umuman olganda, jadvalda keltirilgan ko'rsatkichlar O'zbekistonda norasmiy bandlikni rasmiylashtirish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha olib borilayotgan chora-tadbirlar mehnat bozorida ijobiy tarkibiy o'zgarishlarni yuzaga keltirayotganini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, norasmiy bandlik darajasi hanuz sezilarli bo'lib qolayotganligi mazkur yo'nalishda yanada tizimli va manzilli choralarni amalga oshirish zarurligini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda O'zbekiston mehnat bozorida yuz berayotgan tarkibiy o'zgarishlar bandlik masalasining yanada murakkablashayotganini ko'rsatmoqda. Aholi sonining o'sishi, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi hamda iqtisodiyotda xizmatlar sohasining kengayib borishi mehnat resurslaridan samarali foydalanish masalasini dolzarb vazifaga aylantirmoqda. 2021–2025-yillar oralig'ida mamlakat aholisi soni 35,3 mln kishidan 37,5 mln kishigacha oshib, o'rtacha yillik o'sish sur'ati 1,5 foizni tashkil etdi. Natijada mehnat bozoriga har yili o'rtacha 600–650 ming nafar yangi ishchi kuchi kirib kelmoqda.

Mazkur jarayon sharoitida rasmiy bandlikni kengaytirish bilan bir qatorda, norasmiy bandlikni qisqartirish muhim strategik vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2021-yilda norasmiy band aholi soni 6,3 mln nafarni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 6,1 mln nafar atrofida saqlanib qolgan.

Ushbu raqamlar norasmiy bandlik qisqarishining sekin kechayotganini, mavjud mexanizmlarni yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Norasmiy bandlikning yuqori ulushi, avvalo, iqtisodiyotning ayrim tarmoqlarida ish o'rinlarining mavsumiyligi va vaqtinchalik xususiyati bilan bog'liq. Jumladan, qurilish sohasida band aholining qariyb 45 foizi, savdo va xizmat ko'rsatish sohasida esa 50 foizdan ortig'i norasmiy mehnat faoliyati bilan shug'ullanadi. Qishloq xo'jaligida ushbu ko'rsatkich ayrim hududlarda 60 foizdan oshadi. Bu holat hududlar kesimida norasmiy bandlik darajasining notekis taqsimlanganini anglatadi.

Hududiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, 2024-yil yakunlariga ko'ra, norasmiy bandlik eng yuqori bo'lgan hududlar qatoriga Surxondaryo, Qashqadaryo, Samarqand va Farg'ona viloyatlari kiradi. Mazkur hududlarda norasmiy bandlik ulushi 43–47 foiz oralig'ida shakllangan. Aksincha, Toshkent shahri va Navoiy viloyatida ushbu ko'rsatkich nisbatan past bo'lib, 30–32 foizni tashkil etadi. Bu farqlar hududiy iqtisodiy rivojlanish darajasi, sanoatlashuv darajasi hamda rasmiy ish o'rinlari soni bilan chambarchas bog'liq.

Norasmiy bandlikning saqlanib qolishiga sabab bo'layotgan asosiy omillardan biri — rasmiy mehnat munosabatlariga kirish jarayonining ayrim holatlarda murakkabligi va xarajatlarning mavjudligidir. So'rov natijalariga ko'ra, norasmiy ishlayotgan fuqarolarning 38 foizi rasmiy ishga o'tishda soliq va ijtimoiy to'lovlarni yuqori deb hisoblaydi, 27 foizi esa rasmiy ishda daromadlar past bo'lishini asosiy sabab sifatida ko'rsatadi. Qolgan qismi esa hujjatlashtirish jarayonlarining murakkabligini muhim to'siq deb baholaydi.

Shu bilan birga, norasmiy bandlik ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, norasmiy band aholining qariyb 72 foizi pensiya tizimida ishtirok etmaydi, 65 foizi majburiy ijtimoiy sug'urta bilan qamrab olinmagan. Bu esa uzoq muddatda davlatning ijtimoiy majburiyatlarini oshiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Mutaxassislarning hisob-kitoblariga ko'ra, norasmiy bandlik sababli har yili byudjet va byudjetdan tashqari jamg'armalarga tushmay qolayotgan mablag'lar hajmi 10–12 trln so'mni tashkil etadi.

2022–2024-yillar davomida norasmiy bandlikni rasmiylashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar doirasida oʻzini oʻzi band qilgan shaxslar instituti kengaytirildi. Natijada, 2021-yildagi 500 ming nafar oʻzini oʻzi band qilgan shaxslar soni 2024-yilda 4,2 mln nafarga yetdi. Ushbu toifa fuqarolarning 90 foizdan ortigʻi xizmat koʻrsatish, hunarmandchilik, transport va savdo sohalarida faoliyat yuritmoqda. Bu koʻrsatkich norasmiy bandlikni legallashtirishda mazkur mexanizm muhim rol oʻynayotganini koʻrsatadi.

Biroq amaliyot shuni koʻrsatmoqdaki, oʻzini oʻzi band qilish norasmiy bandlik muammosini toʻliq hal etmaydi. Chunki mazkur toifadagi shaxslarning katta qismi minimal soliq toʻlovlari bilan cheklanib, toʻliq ijtimoiy himoya tizimiga jalb etilmagan. Shu sababli, kelgusida norasmiy bandlikni faqatgina roʻyxatga olish emas, balki barqaror rasmiy ish oʻrinlarini yaratish orqali qisqartirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro tajriba tahlili shuni koʻrsatadiki, norasmiy bandlikni qisqartirishda iqtisodiy ragʻbatlar bilan bir qatorda institutsional islohotlar muhim hisoblanadi. Masalan, rivojlanayotgan davlatlarda norasmiy bandlik ulushi oʻrtacha 55–60 foizni tashkil etsa, soʻnggi oʻn yillikda soliq yukini kamaytirish va rasmiy ish beruvchilarni qoʻllab-quvvatlash orqali ushbu koʻrsatkichni 10–15 foizga qisqartirishga erishilgan. Oʻzbekiston uchun ham mazkur yondashuv dolzarb boʻlib, mehnat bozorini liberallashtirish va rasmiy sektorni kengaytirish orqali norasmiy bandlikni bosqichma-bosqich kamaytirish zarur.

Yuqoridagi statistik va tahliliy maʼlumotlar shuni koʻrsatadiki, norasmiy bandlik muammosi koʻp qirrali boʻlib, uni faqatgina nazorat choralarini kuchaytirish orqali hal etib boʻlmaydi. Mazkur jarayonda iqtisodiy ragʻbatlantirish, huquqiy mexanizmlarni soddalashtirish, hududiy bandlik dasturlarini takomillashtirish hamda aholining huquqiy ongini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, norasmiy bandlikni rasmiylashtirish mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar bugungi kunda alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Xulosa

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda norasmiy bandlik mehnat bozorining eng muhim va murakkab muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. So'nggi yillarda amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlarga qaramasdan, norasmiy bandlikning umumiy bandlikdagi ulushi hanuz yuqori bo'lib, ayrim tarmoqlar va hududlarda uning salmog'i 40 foizdan ortiqni tashkil etmoqda. Bu holat mehnat munosabatlarini to'liq rasmiylashtirish va aholining ijtimoiy himoyasini ta'minlashda tizimli yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, norasmiy bandlikning vujudga kelishiga iqtisodiy, institutsional va ijtimoiy omillar majmui ta'sir ko'rsatadi. Xususan, rasmiy ish o'rinlarining yetarli emasligi, soliq va ijtimoiy to'lovlar yukining nisbatan yuqoriligi, mehnat munosabatlarini rasmiylashtirish jarayonlarining murakkabligi hamda aholi huquqiy ongining yetarli darajada shakllanmaganligi norasmiy sektorning saqlanib qolishiga sabab bo'lmoqda. Shu bilan birga, ayrim ish beruvchilar tomonidan mehnat qonunchiligiga rioya qilinmasligi norasmiy bandlikning kengayishiga zamin yaratmoqda.

So'nggi yillarda joriy etilgan o'zini o'zi band qilish instituti, elektron mehnat shartnomalari hamda "mahallabay ishlash" tizimi norasmiy bandlikni qisqartirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Statistik ma'lumotlar asosida aytish mumkinki, 2021–2024-yillar davomida rasmiy band aholi sonining barqaror o'sishi va norasmiy bandlik ulushining bosqichma-bosqich kamayishi mazkur chora-tadbirlarning ijobiy samarasini ko'rsatmoqda. Biroq ushbu mexanizmlar norasmiy bandlik muammosini to'liq bartaraf etish uchun yetarli emas.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, norasmiy bandlikni rasmiylashtirishda faqatgina ro'yxatga olish emas, balki barqaror va munosib ish o'rinlarini yaratishga alohida e'tibor qaratish lozim. Ayniqsa, qurilish, savdo, xizmat ko'rsatish va qishloq xo'jaligi sohalarida rasmiy mehnat munosabatlarini joriy etish uchun soddalashtirilgan va rag'batlantiruvchi mexanizmlar ishlab chiqilishi zarur. Hududlar kesimida farqlangan

bandlik siyosatini amalga oshirish esa norasmiy bandlik darajasini qisqartirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda norasmiy bandlikni rasmiylashtirish mexanizmlarini takomillashtirish davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, aholi farovonligini oshirish va mehnat bozorining barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo'nalishda iqtisodiy rag'batlar, huquqiy mexanizmlarni soddalashtirish, institutsional islohotlar va xalqaro tajribani uyg'unlashtirgan holda kompleks yondashuvni amalga oshirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Takliflar

Yuqorida olib borilgan tahlillar va statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda norasmiy bandlikni rasmiylashtirish masalasi kompleks va tizimli yondashuvni talab etadi. Mavjud mexanizmlarning samaradorligini oshirish, mehnat munosabatlarini qonuniylashtirish hamda aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish maqsadida iqtisodiy, huquqiy va institutsional choralarni o'zaro uyg'un holda amalga oshirish zarur. Shu munosabat bilan, tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi.

1. **Norasmiy bandlikni rasmiylashtirish bo'yicha rag'batlantiruvchi soliq mexanizmlarini joriy etish.** Norasmiy faoliyat yuritayotgan shaxslarni rasmiy sektorga jalb etish maqsadida yangi ro'yxatdan o'tgan ish beruvchilar va o'zini o'zi band qilgan shaxslar uchun dastlabki 1–2 yil davomida ijtimoiy soliq stavkalarini bosqichma-bosqich oshirish mexanizmini joriy etish maqsadga muvofiq. Bu norasmiy sektor uchun rasmiylashuv xarajatlarini kamaytiradi.

2. **Mehnat munosabatlarini to'liq raqamlashtirish va integratsiyalashgan platformani yaratish.** Elektron mehnat shartnomalari, soliq, pensiya va bandlik tizimlarini yagona raqamli platforma orqali integratsiyalash norasmiy bandlikni aniqlash va nazorat qilish samaradorligini oshiradi. Ushbu tizim orqali ish beruvchi va xodim o'rtasidagi munosabatlar shaffofligi ta'minlanadi.

3. **Hududiy xususiyatlarni inobatga olgan differensial bandlik siyosatini amalga oshirish.** Norasmiy bandlik darajasi yuqori bo'lgan hududlarda (qishloq joylari

va mehnat resurslari zich hududlar) maxsus bandlik dasturlarini ishlab chiqish zarur. Bu dasturlar hududiy iqtisodiy salohiyat va mehnat bozorining real ehtiyojlariga moslashtirilishi lozim.

4. **Norasmiy bandlik yuqori bo'lgan tarmoqlar uchun soddalashtirilgan mehnat shartnomalari joriy etish.**Qurilish, savdo va xizmat ko'rsatish sohalarida qisqa muddatli va mavsumiy mehnat shartnomalarining soddalashtirilgan shakllarini joriy etish norasmiy ish o'rinlarini rasmiylashtirishga xizmat qiladi. Bu ish beruvchilar uchun ma'muriy yukni kamaytiradi.

5. **O'zini o'zi band qilgan shaxslar uchun ijtimoiy himoya tizimini kengaytirish.**O'zini o'zi band qilgan shaxslarni pensiya va sog'liqni saqlash sug'urtasi bilan ixtiyoriy emas, balki qulay shartlarda majburiy asosda qamrab olish mexanizmlarini joriy etish zarur. Bu norasmiy bandlikni uzoq muddatda barqaror rasmiy bandlikka aylantirish imkonini beradi.

6. **Mehnat inspeksiyasi faoliyatini tahliliy va profilaktik yo'nalishga o'tkazish.**Norasmiy bandlikni aniqlashda faqatgina tekshiruvlarga emas, balki tahliliy monitoring va profilaktik tushuntirish ishlariga ustuvorlik berish lozim. Bu ish beruvchilarning rasmiy sektorga ixtiyoriy o'tishini rag'batlantiradi.

7. **Aholining huquqiy va iqtisodiy savodxonligini oshirish bo'yicha tizimli dasturlarni amalga oshirish.**Norasmiy bandlik oqibatlarini, rasmiy ishning afzalliklari va ijtimoiy kafolatlar haqida aholiga muntazam axborot berish orqali rasmiy mehnat munosabatlariga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish mumkin.

Mazkur takliflarning izchil va bosqichma-bosqich amalga oshirilishi norasmiy bandlik darajasini qisqartirish, rasmiy bandlik ulushini oshirish hamda mehnat bozorida barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, ushbu choralar aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, pensiya va sug'urta tizimiga qamrovni kengaytirish hamda davlat byudjeti va ijtimoiy jamg'armalarning barqaror daromad manbalarini shakllantirish imkonini beradi. Natijada, norasmiy

bandlikni rasmiylashtirish mexanizmlarini takomillashtirish O‘zbekistonning uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim omilga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. **2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida** : PF–60-son Farmon, 28.01.2022 y. – Toshkent, 2022.
2. O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi. **O‘zbekistonda mehnat bozori va bandlik holati** : statistik to‘plam. – Toshkent, 2023.
3. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. **Aholi bandligi va norasmiy bandlik ko‘rsatkichlari** : rasmiy statistik ma’lumotlar (2021–2024). – Toshkent, 2024.
4. World Bank. **Uzbekistan Jobs Diagnostic: Creating More and Better Jobs**. – Washington, DC : World Bank, 2022.
5. Perry G., Maloney W., Arias O. et al. **Informality: Exit and Exclusion**. – Washington, DC : World Bank Publications, 2021.
6. Schneider F., Medina L. **Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?** – IMF Working Paper. – Washington, DC, 2022.
7. **Kapelyushnikov R.I. Neformal’naya zanyatost’ i transformatsiya rynka truda // Voprosy ekonomiki**. – 2021. – № 4. – B. 5–28. Gimpelson V.,
8. **Kapelyushnikov R. Labor Market Adjustment and Informality // IZA World of Labor**. – Bonn, 2023.
9. **Abdurahmonov Q.X. Mehnat bozori va bandlikni tartibga solishning institutsional mexanizmlari** : monografiya. – Toshkent : Iqtisodiyot, 2022. – 240 b.
10. **Yusupov S.S. O‘zbekistonda norasmiy bandlikni qisqartirishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar**. – 2024. – № 2. – B. 85–97.